

Ladislav Rieger
Poznámky k dnešní krizi ve vědách
(ČM 27, 1931, 481-484)

Co tu chci uvést, jsou jen poznámky; nemají tedy nároku na úplnost, ba ani na definitivnost stanoviska či spíše obsahu. Hned vysvitne, proč píši zatím jen poznámky: nechci předbíhat dílu či dílům, na nichž pracuji a jež (doufám) vyjdou již v příštím roce. [Prosím čtenáře, aby prominuli, že v následujícím mluvím též o sobě, není to neskromnost, ale prostě sdělení zkušeností, jež mohou být vždy jen vlastní.]

Když jsem víc než před 20 lety přednášel v oktávě o moderním názoru na podstatu hmoty (tehdy byly aktuální objevy radioaktivity a modely atomů po vzoru sluneční soustavy), neměl jsem tušení o tom, co je vskutku experiment, co je zákon přírodní, co teorie a hypotéza a co znamená indukce a pozorování vůbec. Brzy nato, když jsem se obrátil k filosofii (tehdy E. Mach a F. Mareš), probudila se kritika vědeckých teorií a fakt tou měrou, že jsem až skepticky se odvracel od věd přírodních, které jsem přece studoval – tušil jsem, že *základy nejsou pevné*. Myslili jsme, že jedna hypotéza či teorie vystřídá druhou (např. energetismus vystřídá atomismus, který se nám zdál více spekulací než energetismus), ale nenapadlo nám, že by v dohledné době mohla zasáhnout krize i vlastní základy věd, a to nejen fyziky, ale dokonce i geometrie, matematiky a logiky – tedy věd poměrně více formálních.

Ale přece již tehdy krize byla a ohlašovala se od té doby, co bylo hnuto s axiomy Euklidovy geometrie, na něž se přes 2000 let nikdo neodvážil. První pokus důkazu nepřímého (popřením jednoho axiomu a spojením se soustavou geometrie) dal překvapující výsledek: *novou geometrii* – tedy ne *absurdnost*, tj. nepřinesl nepřímý důkaz výlučné správnosti popřehého základu, který se čekal. Pak to šlo už rychle.

Postaveny nové geometrie, samy v sobě uzavřené a konsekventní, podobně to šlo ovšem i v matematice a konečně i v logice.

Některé nové geometrie byly všeobecnější a daly se aplikovat na *fyziku* s výhodou – což bylo nové překvapení, jež mnozí připravovali a jež dnes je spojeno se jménem Einsteinovým.

Ale současně vznikala pro filosofii otázka: jaká bude *věda* – bude mnohoznačná či jednotná, je vůbec možná věda?

Odpověď měla dát především teorie poznání; ale teorie poznání sama byla v podobné situaci, hledajíc základ a *nenalézajíc ho sama v sobě*, jak ukázal mezi jinými již L. Nelson svou historicky významnou přednáškou Über die Unmöglichkeit der Erkenntnistheorie na mezinárodním filosofickém kongresu v Bologni (11. IV. 1911).

Ovšem L. Nelson co vůdce novofrieské školy mohl dát jistou odpověď na otázku základů poznání, která i mně byla vodítkem při dlouholeté práci, směřující výlučně k otázce základů poznání a jistoty poznání vůbec.

Ale mezitím došlo k vlastní krizi vědy, a to speciálně věd reálných, zejména fyziky: nemyslím tím jen, že se došlo k zcela novému pojetí energie či spíše *akce*, co diskontinua (Planck, kvantová teorie), a pokusům smířit undulační teorii s emisní v oboru záření, ale především k otázkám platnosti a významu experimentu vůbec a indukce jako principu. Jmenuji jen H. Dinglera (Das Experiment, sein Wesen, seine Geschichte, 1928, Zusammenbruch der Wissenschaft und Primat der Philosophie, 1930, atd.). Jak je vidět, krize jde k základům a tu se zvedá především noetická otázka *jistoty a jednojazyčnosti* poznání vůbec a spojená s ní otázka *jednoznačnosti pravdy a její platnosti vůbec*. Tím jsme u zdroje krize, na niž zahynulo kdysi též antické myšlení skepticismem ohledně základů (archai), axiomů nedokazatelných, a utonulo v sofistice, (morálka pak utonula v cynismu). Následovalo křesťanství, tj. princip víry – proti kritice, se známými pokusy srovnat je s

racionalismem, tj. odůvodnit (scholastika), a novým rozmachem rozumu (renesance), který v jistém směru se obrátil na poznání přírodovědecké, vytvořil principy prosté empirie (smyslů), principy experimentu a indukce, které právě jsou dnes podrobeny kritice. Matematika a geometrie, i logika, co formální vědy byly přejaty již z antiky. Jak vidíme, třebaže se dotýkají předmětů ideálních a logika dokonce nepřímě ideálu pravdy, tj. *hodnoty* pravdy, co svého předpokladu (když se zabývá pravdivostí soudů), stihla je krize či skepse též.

To je dnešní stav věci. [Není bez zajímavosti, že současně je světová krize jak hospodářská, tak sociální, politická a *morální* – na poslední poukázal Julien Benda.]

Dovolíme si stručně několik slov o výhledech do budoucnosti. Zde je přece poněkud možno být prorokem, protože nahlížíme do toho nového, co se tvoří a co pomáháme spolutvořit. Nepůjdu však do detailů, nechtěje předbíhat uveřejnění vlastní práce. Krize musí být řešena *noeticky*, a to s pomocí *psychologie* – nesmí být řešena *jen psychologicky* a také ne *jen logicky* – výsledek bude však též metafyzického dosahu. Cestu naznačil zčásti již Fries, který se zabýval též základní otázkou *jistoty* poznání vůbec – proti Kantovi, který jistotu prostě viděl uskutečněnu v matematice a odtud bral vzor jistoty pro filosofii. Ovšem ani Fries neviděl problém plurality vědecké pravdy o témž objektu téže vědy. Není to cesta prosté evidence, prostě *evidentní* je a bylo dříve lidem leccos, co dnes není (viz příklad Kantův). I evidenci nutno zkoumat. Otázka je, kde se zkoumání zastaví. Je ovšem možno je zastavit dekretem, jako činí Dingler. Pak ovšem nebude věda jednoznačná, ale bude více systémů téže vědy a nebudou-li srovnány filosofickou syntézou, vznikne anarchie. K jeho řešení podotkneme toto: poznání jistě závisí na vůli – ale tak, že vůle určuje směr poznání (co chceme poznávat) a že můžeme libovolně, tj. dekretem jisté *formální* principy, tj. *nástroje si volit* – ale předměty poznání, ať už jsou reálné nebo ideální neb dokonce (je-li to možno) ideály či hodnoty, libovolně si *netvoříme*. (Ani v geometrii a matematice.) Tedy nějaká objektivita je dosažitelná a k ní musí *konvertovat* vědy a ne *divergovat co osobní mínění*. Tam by nás zavedl též cit jako kritérium pravdy ...

To je metoda, cesta pro vědu i filosofii. Zde jsme však předběhli (intuicí) skutečný postup myšlení diskursivního. Co je *napřed* potřebí, je noetické *zdůvodnění a založení té metody*. To je otázka základní, otázka jednoznačnosti či mnohoznačnosti pravdy a otázka jistoty v jejím dosahování, ovšem i možnosti. Tedy otázka subsistence, platnosti tohoto *ideálu* poznání, k němuž jsme právě dekretovali, že vědy mají metodicky směřovat.

Je ideál pravdy (jednoznačně absolutní) jen lidský, či je více než lidský – je absolutní, či aspoň ve vztahu k něčemu absolutnímu?

Můžeme to řešit či nemůžeme – zbývá tu jen víra – či je zde nadčasová *intuice* či *kontemplace hodnoty* pravdy vůbec, kterou můžeme též diskursivně zdůvodnit? Jsou to otázky prakticky neřešitelné, či dokonce beze smyslu, neřešitelné vůbec, aspoň ne lidmi? Nechci zde předbíhat vlastním řešením, jež jsou částečně, ač ovšem ne v definitivní formě již naznačena v mém Problému poznání skutečnosti [Čin, 1930], zejména v závěrečných kapitolách (nástin vědy o jsoucnu) a v doslovu. Úplné noetické vypracování tam ještě není, ale zdá se, že povede přes psychologii, tedy empirickou cestou v nejširším slova smyslu do metafyziky a snad se tam setká se zdůvodněním logicistickým.